Tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarining an’anaviy bank-moliya tizimidan farqli jihatlari

Sirojitdinov Bekzod Anvarovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarining an’anaviy bank-moliya tizimidan farqli jihatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda islomiy moliyaning asosiy tamoyillari – foiz (riba)ni taqiqlash, noaniqlik (garar) va spekulyativ operatsiyalar (maysir)ni cheklash, foyda va zararlarni taqsimlash hamda aktivlarga asoslangan moliyalashtirish yondashuvlari yoritilgan. Shuningdek, islomiy moliya instrumentlarini joriy etish bank va mijoz o‘rtasidagi munosabatlarning kreditor-qarzdor modelidan iqtisodiy hamkorlik modeliga o‘tishini ta’minlashi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari islomiy moliya instrumentlarining moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, real sektor bilan integratsiyani kuchaytirish hamda bank xizmatlarini diversifikatsiya qilishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: islomiy moliya, tijorat banklari, moliyaviy instrumentlar, murabaha, mushoraka, mudoraba, ijara, sukuk, risklarni taqsimlash, aktivlarga asoslangan moliyalashtirish, riba, garar, maysir, moliyaviy barqarorlik

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the mechanisms for introducing Islamic financial instruments in commercial banks and their differences from the conventional banking and financial system. The study highlights the fundamental principles of Islamic finance, including the prohibition of interest (riba), the restriction of uncertainty (gharar) and speculative activities (maysir), profit and loss sharing, and asset-based financing approaches. It also substantiates that the implementation of Islamic financial instruments transforms the relationship between banks and clients from a creditor-debtor model into a partnership-based economic cooperation model. The findings demonstrate the significance of Islamic financial instruments in enhancing financial stability, strengthening integration with the real sector, and diversifying banking services.

Keywords

Islamic finance, commercial banks, financial instruments, murabaha, musharaka, mudaraba, ijara, sukuk, risk sharing, asset-based financing, riba, gharar, maysir, financial stability

Аннотация

В данной статье проведён комплексный анализ механизмов внедрения инструментов исламского финансирования в коммерческих банках и их отличий от традиционной банковско-финансовой системы. В исследовании раскрываются основные принципы исламских финансов, включая запрет процентов (риба), ограничение неопределённости (гарар) и спекулятивных операций (майсир), распределение прибыли и убытков, а также финансирование, основанное на реальных активах. Обосновано, что внедрение исламских финансовых инструментов трансформирует отношения между банком и клиентом от модели «кредитор–заёмщик» к модели партнёрского экономического сотрудничества. Результаты исследования демонстрируют значимость исламских финансовых инструментов в повышении финансовой устойчивости, укреплении связи с реальным сектором и диверсификации банковских услуг.

Ключевые слова
исламские финансы, коммерческие банки, финансовые инструменты, мурабаха, мушарака, мудараба, иджара, сукук, распределение рисков, финансирование на основе активов, риба, гарар, майсир, финансовая устойчивость

Agar xohlasangiz, buni Word formatga tushirib (talabga mos shrift, interval bilan) ham tayyorlab beraman.Tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarini tadqiq etishda ularning an’anaviy bank-moliya tizimidan farqli jihatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Islomiy moliyaning asosiy tamoyillari barcha moliyaviy shartnoma va bitimlarda adolat, shaffoflik hamda tomonlar manfaatlari muvozanatini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu tamoyillar, avvalo, sudxo‘rlik, ya’ni foiz asosida daromad olish, “g‘arar” - bitim shartlaridagi noaniqlik va axborot nomutanosibligi, hamda “maysir” - qimor va spekulyativ operatsiyalarni taqiqlash orqali namoyon bo‘ladi.

An’anaviy bank-moliya tizimida pul ko‘pincha daromad keltiruvchi mustaqil moliyaviy resurs sifatida talqin qilinadi. Bunda bank tomonidan ajratilgan kredit mablag‘lari va ular bo‘yicha foiz to‘lovlari moliyalashtirilayotgan loyiha natijalaridan qat’i nazar qaytarilishi talab etiladi. Islomiy moliya tizimida esa bank mijoz bilan oddiy kreditor sifatida emas, balki iqtisodiy hamkor sifatida munosabatga kirishadi. Natijada foyda va zarar tomonlar o‘rtasida shartnoma shartlariga muvofiq taqsimlanadi, bu esa moliyaviy operatsiyalarda mas’uliyat, ehtiyotkorlik va manfaatlar uyg‘unligini kuchaytiradi.

Tijorat banklari faoliyatiga islomiy moliya instrumentlarini joriy etishda aktivlarga asoslangan moliyalashtirish tamoyili alohida o‘rin tutadi. An’anaviy moliyalashtirishda banklar asosan pul mablag‘lari bilan operatsiyalarni amalga oshirsa, islomiy moliyada pul savdo predmeti sifatida emas, balki almashinuv vositasi sifatida qaraladi. Shu sababli islomiy moliyalashtirishda bank foydasi real aktiv, tovar, xizmat yoki investitsion loyiha bilan bog‘liq operatsiyalar orqali shakllanadi. Bu esa tijorat banklarining moliyaviy faoliyatini real iqtisodiy jarayonlar bilan bevosita bog‘lashga xizmat qiladi.

Islomiy moliya instrumentlarining an’anaviy bank tizimidan yana bir muhim farqi shundaki, ular ta’minlanmagan va real aktivlardan uzilgan qarz operatsiyalarini cheklaydi. An’anaviy bank amaliyotida kreditlarning kengayishi ayrim hollarda moliyaviy aktivlarning real iqtisodiyotdan uzilib qolishiga va moliyaviy inqirozlar xavfining ortishiga olib kelishi mumkin. Islomiy moliyalashtirishda esa har bir moliyaviy operatsiya real aktiv yoki iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lishi talab etiladi. Bu mexanizm moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va spekulyativ operatsiyalarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, islomiy moliyada mushoraka va mudoraba kabi instrumentlar orqali foyda va zararlarni taqsimlash mexanizmi qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv tijorat banklari uchun mijoz loyihalarining iqtisodiy samaradorligini chuqur baholash, moliyaviy resurslarni unumli sohalarga yo‘naltirish va samarasiz loyihalarni cheklash imkonini beradi. Natijada bank va mijoz o‘rtasida o‘zaro manfaatdorlikka asoslangan moliyaviy hamkorlik shakllanadi.

O‘zbekiston sharoitida tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish an’anaviy bank xizmatlariga muqobil moliyalashtirish shakllarini rivojlantirish, bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish va aholining foizsiz moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan talabini qondirish imkonini beradi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabrdagi Murojaatnomasida islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo‘yicha huquqiy bazani yaratish zarurligi alohida ta’kidlangani ushbu yo‘nalishning institutsional-huquqiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarini tahlil qilishda ularning an’anaviy bank-moliya tizimidan farqli jihatlarini chuqur anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliyotda ko‘plab subyektlar islomiy bank xizmatlarini an’anaviy moliyaviy mahsulotlarning faqat nomi o‘zgartirilgan shakli sifatida talqin qiladilar. Bunday yondashuv esa islomiy moliya tizimining mohiyatini to‘liq anglamaslik natijasida yuzaga keladi va uning tijorat banklari faoliyatiga joriy etilishiga ma’lum darajada to‘sqinlik qilishi mumkin.

Aslida, islomiy moliya instrumentlari an’anaviy bank mahsulotlaridan nafaqat terminologik, balki mazmunan va institutsional jihatdan ham tubdan farq qiladi. Ushbu farq, avvalo, moliyaviy munosabatlarning mohiyatida namoyon bo‘ladi. An’anaviy bank tizimida bank va mijoz o‘rtasidagi munosabatlar asosan kreditor va qarzdor o‘rtasidagi aloqalarga asoslangan bo‘lsa, islomiy moliyada ushbu munosabatlar sheriklik, savdo va investitsion hamkorlik shaklida tashkil etiladi. Bu esa tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarini shakllantirishda butunlay boshqa yondashuvni talab etadi.

Islomiy moliya mahsulotlarini ishlab chiqish va joriy etish jarayoni murakkab institutsional mexanizmga ega bo‘lib, unda bank boshqaruvi, mahsulot ishlab chiqish bo‘limlari, shariat kengashlari, risk-menejment tizimi, huquqiy ekspertlar hamda boshqa manfaatdor tomonlar faol ishtirok etadi. Bu jarayon an’anaviy bank mahsulotlarini yaratishdan farqli ravishda, shariat talablariga muvofiqlikni ta’minlash, iqtisodiy samaradorlikni baholash va moliyaviy barqarorlikni saqlash kabi bir qator qo‘shimcha omillarni hisobga olishni talab etadi.

Shu bilan birga, tijorat banklarida islomiy moliya instrumentlarini joriy etishda eng muhim talab shundan iboratki, ular an’anaviy bank mahsulotlarining tashqi shaklini takrorlash bilan cheklanib qolmasligi lozim. Aksincha, islomiy moliya mahsulotlari o‘z mohiyatida hamkorlik, risklarni bo‘lishish va real iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash tamoyillariga asoslanishi zarur. Bu esa bank faoliyatida moliyaviy vositalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini tubdan takomillashtirishni talab qiladi.

Islomiy moliya instrumentlari, xususan, mushoraka, murabaha, mudoraba, ijara, istisna, salam va sukuk kabi vositalar orqali bank va mijoz o‘rtasida o‘zaro manfaatli iqtisodiy hamkorlik munosabatlari shakllanadi. Ushbu instrumentlar an’anaviy kreditlashdan farqli ravishda real aktivlarga asoslangan bo‘lib, moliyaviy operatsiyalarning iqtisodiy mazmunini kuchaytiradi va spekulyativ operatsiyalarni cheklaydi. Natijada, tijorat banklarining moliyaviy faoliyati real sektor bilan uzviy bog‘lanadi.

Shuningdek, islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarining an’anaviy tizimdan farqi shundaki, ular faqat bank manfaatlariga emas, balki bank va mijoz manfaatlarining uyg‘unligiga xizmat qiladi. Bu esa moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsion loyihalarning iqtisodiy asoslanganligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Quyida keltirilgan jadvalda an’anaviy va islom bankchiligi o‘rtasidagi asosiy nazariy va amaliy farqlar ko‘rsatib o‘tilgan.

1-jadval

An’anaviy va islom bankchiligi o‘rtasidagi asosiy nazariy va amaliy farqlarli jihatlari [1]

Mezon	**An’anaviy bank tizimi**	**Islom bank tizimi**

[1] https://islommoliyasi.uz/uz/islom-banki-2

Asosiy tamoyil	Foiz (riba) asosida moliyalashtirish	Foyda va zararlarni taqsimlash (risk-sharing)
Pulning roli	Pul daromad keltiruvchi mahsulot sifatida qaraladi	Pul almashinuv vositasi, o‘zi daromad keltirmaydi
Daromad manbai	Kredit foizlari va komissiyalar	Savdo, ijara, investitsiya va sheriklikdan olinadigan foyda
Risk taqsimoti	Asosan mijoz zimmasida	Bank va mijoz o‘rtasida taqsimlanadi
Moliyalashtirish turi	Kreditlash (qarz berish)	Aktivlarga asoslangan moliyalashtirish
Shartnoma munosabati	Kreditor – qarzdor munosabati	Hamkorlik (mushoraka, mudoraba) yoki savdo (murabaha)
Foiz (riba)	Ruxsat etiladi va asosiy daromad manbai	Taqiqlangan
Noaniqlik (g‘arar)	Qisman ruxsat etiladi	Qat’iyan cheklanadi
Spekulyatsiya (maysir)	Ba’zi hollarda mavjud	Taqiqlangan
Moliyaviy operatsiyalar	Pulga asoslangan operatsiyalar ustun	Real aktivlar va tovarlarga asoslangan operatsiyalar
Jarimalar	Bank foydasiga olinadi	Foydaga olinmaydi, ijtimoiy maqsadlarga yo‘naltiriladi
Moliyaviy barqarorlik	Inqirozlarga moyillik yuqoriroq	Barqarorroq (real sektor bilan bog‘liqlik sabab)
Ijtimoiy yo‘naltirilganlik	Asosan foyda olishga qaratilgan	Adolat, ijtimoiy mas’uliyat va halollikka yo‘naltirilgan
Asosiy instrumentlar	Kredit, overdraft, lizing	Murabaha, mudaraba, mushoraka, ijara, sukuk, salam, istisna
Nazorat tizimi	Moliyaviy va regulyativ nazorat	Moliyaviy + shariat nazorati

Mazkur jadvalda an’anaviy va islom bankchiligi tizimlari o‘rtasidagi asosiy nazariy hamda amaliy farqlar tizimli ravishda qiyosiy tahlil asosida yoritilgan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy bank tizimi foizga asoslangan moliyalashtirish modeliga tayanib, bank va mijoz o‘rtasidagi munosabatlarni asosan kreditor va qarzdor aloqalari doirasida shakllantiradi.

Bundan farqli ravishda, islom bankchiligi tizimi foyda va zararlarni taqsimlash, aktivlarga asoslangan moliyalashtirish hamda shariat tamoyillariga muvofiqlik asosida faoliyat yuritadi. Ushbu yondashuv moliyaviy operatsiyalarning real iqtisodiy faoliyat bilan uzviy bog‘liqligini ta’minlab, spekulyativ operatsiyalarni cheklaydi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, jadvalda keltirilganidek, islom bankchiligi tizimida risklarning bank va mijoz o‘rtasida taqsimlanishi, shariat nazorati institutining mavjudligi hamda ijtimoiy adolat tamoyillariga ustuvor ahamiyat berilishi uning an’anaviy bank tizimidan tubdan farqlanishini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, mazkur farqlar tijorat banklari faoliyatida islomiy moliya instrumentlarini joriy etish mexanizmlarini shakllantirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi va bank tizimini diversifikatsiyalash hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. https://president.uz/uz/lists/view/4057. 2020 yil 29 dekabr.
2. B. Jurayev. (tarj) “Islomiy moliya va bank tizimi”, “O’zbekiston” Toshkent 2019y. 138-bet.
3. Musaev R.A., Magomedova Yu.D. Tendensii razvitiya islamskix finansovыx institutov v usloviyax globalizatsii v jurnale Problemы teorii i praktiki upravleniya, izdatelstvo OOO «Mejdunarodnaya Media Gruppa» (Moskva), № 11